

ISSN 2664-5157 (print)
ISSN 2708-7360 (online)

Turkic Studies Journal

No2
Vol. 3
2021

Nur-Sultan

ISSN (print)2664-5157
ISSN (online)2708-7360

Turkic Studies Journal
2021, Volume 3, Number 2

2019 жылдан бастап шығады
Founded in 2019
Издается с 2019 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2021
Nur-Sultan, 2021
Нур-Султан, 2021

Бас редакторы: **Ерлан Сыдықов**, *т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі,*
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары **Шақимашрип Ибраев**, *ф.ғ.д., проф.,*
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары **Ирина Невская**, *доктор, проф.,*
Гете университеті (Франкфурт, Германия)

Редакция алқасы

Абдылдажан Акматалиев	ф.ғ.д., Ш.Т. Айтматов атындағы Тіл және әдебиет институты (Бішкек, Қырғызстан)
Ғайбулла Бабаяров	т.ғ.д., Өзбекстан ғылым академиясы Ұлттық археология орталығы (Ташкент, Өзбекстан)
Ұлданай Бахтикреева	ф.ғ.д., проф., Ресей халықтар достастығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Гюрер Гульсевин	доктор, проф., Эгей университеті (Измир, Түркия)
Анна Дыбо	ф.ғ.д., проф., Ресей ғылым академиясының Тіл білімі институты (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Мырзатай Жолдасбеков	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Дания Загидуллина	ф.ғ.д., проф., Татарстан Республикасы ғылым академиясы (Казан, Ресей Федерациясы)
Зимони Иштван	доктор, проф., Сегед университеті (Сегед, Венгрия)
Болат Көмеков	т.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Игорь Кызласов	т.ғ.д., проф., Ресей ғылым академиясы Археология институты (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Дихан Қамзабекұлы	ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Сейіт Қасқабасов	ф.ғ.д., проф., М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты (Алматы, Қазақстан)
Чимиза Ламажаа	филос.ғ.д., Туваның жаңа зерттеулері (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Ласло Мараш	PhD, проф., Амстердам университеті (Амстердам, Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф., Сегед университеті (Сегед, Венгрия)
Карл Рейхл	доктор, проф., Бонн университеті (Германия)
Зайнолла Самашев	т.ғ.д., А.Марғұлан атындағы археология институты (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қаржаубай Сартқожа	ф.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Айрат Ситдиқов	т.ғ.д., проф., Казан федералды университеті (Казан, Ресей Федерациясы)
Фирдаус Хисамитдинова	ф.ғ.д., проф., Тарих, тіл және әдебиет институты (Уфа, Ресей Федерациясы)
Нурилла Шаймердинова	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Амантай Шәріп	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Альфия Юсупова	ф.ғ.д., проф., Казан федералды университеті (Казан, Ресей Федерациясы)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев к-сі, 2

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. 24.02.2021 ж. №KZ27VPY00032814 – тіркеу куәлігі (алғашқы тіркеу нөмірі және күні 28.03.2019, 17636-Ж). Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)

Editor-in-Chief: **Yerlan Sydykov**, *Doctor of Historical Sciences, Prof., Academician of NAS RK, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief: **Shakimashrip Ibrayev**, *Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)*
Deputy Editor-in-Chief: **Irina Nevskaya**, *Dr., Prof., Goethe University (Frankfurt, Germany)*

Editorial board

Abdyldajan Akmatallyev	Doctor of Philology, Ch.T.Aitmatov Institute of Language and Literature (Bishkek, Kyrgyzstan)
Gaybulla Babayarov	Doctor of Historical Sciences, Uzbekistan National Center for Archeology of the Academy of Sciences (Tashkent, Uzbekistan)
Uldanai Bakhtikireeva	Doctor of Philology, Prof., Peoples' Friendship University of Russia (Moscow, Russian Federation)
Gurer Gulsevin	Dr., Prof., Ege University (Izmir, Turkey)
Anna Dybo	Doctor of Philology, Prof., Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russian Federation)
Myrzatay Zholdasbekov	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Daniya Zagidullina	Doctor of Philology, Prof., Tatarstan Academy of Science (Kazan, Russian Federation)
Zimonyi Istvan	Dr., Prof., University of Szeged (Szeged, Hungary)
Bolat Kumekov	Doctor of Historical Sciences, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Igor Kyzlasov	Doctor of Historical Sciences, Prof., Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences (Moscow, Russian Federation)
Dikhan Kamzabekuly	Doctor of Philology, Prof., L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Seit Kaskabasov	Doctor of Philology, Prof., M. Auezov Institute of Literature and Arts (Almaty, Kazakhstan)
Chimiza Lamazhaa	Doctor of Philosophy, New Research of Tuva (Moscow, Russian Federation)
Laszlo Maracz	PhD, Prof., University of Amsterdam (Amsterdam, Netherlands)
Maria Ivanics	Dr., Prof., University of Szeged (Szeged, Hungary)
Karl Reichl	Dr., Prof., University of Bonn (Bonn, Germany)
Zainulla Samashev	Doctor of Historical Sciences, A. Margulan Institute of Archaeology (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Karzhaubay Sartkozha	Doctor of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Ayrat Sitdikov	Doctor of Historical Sciences, Kazan Federal University (Kazan, Russian Federation)
Firdaus Hisamitdinova	Doctor of Philology, Prof., Institute of History, Language and Literature (Ufa, Russian Federation)
Nurila Shaimerdinova	Doctor of Philology, Prof., Executive Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Amantay Sharip	Doctor of Philology, Prof., Executive Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Alfiya Yusupova	Doctor of Philology, Prof., Kazan Federal University (Kazan, Russian Federation)

Editorial address: Satpayev str. 2, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434).

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University». Registered by Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Registration number № KZ27VPY00032814 from 24.02.2021 (date and number of the initial registration 28.03.2019, 17636-Ж). Periodicity: 4 times a year

Address of printing house: 13/1 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434)

Главный редактор: **Ерлан Сыдыков**, *д.и.н., проф., академик НАН РК*,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Зам. главного редактора: **Шакимашрип Ибраев**, *д.ф.н., проф.*,
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Зам. главного редактора: **Ирина Невская**, *доктор, проф.*, *Университет им. Гёте (Франкфурт, Германия)*

Редакционная коллегия

Абдылдажан Акматалиев	д.ф.н., Институт языка и литературы им. Ч.Т. Айтматова (Бишкек, Кыргызстан)
Гайбулла Бабаяров	д.ист.н., Национальный центр археологии Академии наук Узбекистана (Ташкент, Узбекистан)
Улданай Бахтикиреева	д.ф.н., проф., Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация)
Гюрер Гюльсевин	доктор, проф., Эгейский университет (Измир, Турция)
Анна Дыбо	д.ф.н., проф., Институт языкознания Российской академии наук (Москва, Российская Федерация)
Мырзатай Жолдасбеков	д.ф.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Дания Загидуллина	д.ф.н., проф., Академия наук Республики Татарстан (Казань, РФ)
Зимони Иштван	доктор, проф., Сегедский университет (Сегед, Венгрия)
Булат Кумеков	д.ист.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Игорь Кызласов	д.ист.н., проф., Институт археологии Российской академии наук (Москва, Российская Федерация)
Дихан Камзабекулы	д.ф.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Сейт Каскабасов	д.ф.н., проф., Институт литературы и искусства (Алматы, Казахстан)
Чимиза Ламажаа	д.филос.н., Новые исследования Тувы (Москва, Российская Федерация)
Ласло Мараш	PhD, проф., Амстердамский университет (Амстердам, Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф., Сегедский университет (Сегед, Венгрия)
Карл Рейхл	доктор, проф., Боннский университет (Бонн, Германия)
Зайнолла Самашев	д.ист.н., Институт археологии имени А. Маргулана (Нур-Султан, Казахстан)
Каржаубай Сарткожа	д.ф.н., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Айрат Ситдиков	д.ист.н., Казанский федеральный университет (Казань, РФ)
Фирдаус Хисамитдинова	д.ф.н., проф., Институт истории, языка и литературы (Уфа, РФ)
Нурила Шаймердинова	д.ф.н., проф., отв.секретарь, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Амантай Шарип	д.ф.н., проф., отв.секретарь, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)
Альфия Юсупова	д.ф.н., проф., Казанский федеральный университет (Казань, РФ)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-434)
E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрирован Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № KZ27VPY00032814 от 24.02.2021 (дата и номер первичной регистрации 28.03.2019, 17636-Ж). Периодичность: 4 раза в год.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500, (вн. 31-434)

МАЗМУҢЫ/CONTENT/СОДЕРЖАНИЕ

Ж.Ә. Аймұхамбет, М.Н. Миразова Абай поэтологиясы: бейнелілік парадигмасындағы көркем детальдің қызметі	
Zh.A. Aimukhambet, M.N. Mirazova Abay's poetology: functions of literary detail in the paradigm of image.....	
Ж.А. Аймухамбет, М.Н. Миразова Поэтология Абая: функции художественной детали в парадигме образности.....	7
А. Алдаш Тілдік норма vs. әдеби норма мәселелері: ортологиялық талдау.....	
A. Aldash Language norm vs. literary norm: orthological analysis.....	
А. Алдаш Языковая норма vs. литературная норма: ортологический анализ.....	19
Ж.О. Артықбаев Басмыл-Қарлұқ қарым-қатынасы контексіндегі Апай-Бөрі одағы (аңыздық деректерді талдау тәжірибесінен).....	
Zh.O. Artykbayev The Apai-Bori Union in the context of Basmyl-Karluk relations (from the experience of legend analysis).....	
Ж.О. Артықбаев Союз Апай-Бори в контексте взаимоотношения Басмыл-Карлук (из опыта интерпретации легендарных источников).....	32
J. Bayarsaikhan Fish depictions in the deer stones.....	
Ж. Баярсайхан Бұғы тастарында балықтың бейнеленуі.....	
Ж. Баярсайхан Изображение рыб в оленных камнях.....	44
Т.Н. Боргоякова, К.Н. Бурнакова Особенности семантики и функций хакасской формы на -галах в предложении.....	
Т.Н. Боргоякова, К.Н. Бурнакова Хакастың -галах формасының сөйлемдегі семантикасы мен қызметінің ерекшеліктері	
T.N. Borgoyakova, K.N. Burnakova Peculiarities of the semantics and functions of the Khakass form -galah in a sentence.....	54
В.Я. Бутанаев Енисей қырғыздарының мемлекеттік құрылымы.....	
V.Ya. Butanayev State system of the Yenisei Kyrgyz.....	
В.Я. Бутанаев Государственный строй енисейских кыргызов.....	63
Г.А. Набиуллина Коммуникативно-прагматические особенности речевого акта благопожелания в татарской коммуникативной культуре.....	
Г.А. Набиуллина Татар коммуникативті мәдениетіндегі ізгі тілек айту рәсімінің коммуникативті-прагматикалық ерекшеліктері.....	
G.A. Nabiullina Communicative and pragmatic features of the speech act of benevolence in the Tatar communicative culture	75
Б.Ж. Омаров «Тотынама» және оның өзбек әдебиетіндегі нұсқалары.....	
B.Zh. Omarov The story «Totynama» and its variants in Uzbek literature.....	
Б.Ж. Омаров Повесть «Тотынама» и ее варианты в узбекской литературе.....	84

S.K. Suraganov The leading ornamental motif koshkar muyiz in Kazakh ornamentation: in search of the primordi.....	
С.К. Сураганов Қошқар мүйіз – қазақ ою-өрнегіндегі негізгі нақыш: түп-төркінін бажайлау.	
С.К. Сураганов Ведущий орнаментальный мотив кошкар мүйіз в казахской орнаментике: в поисках примордиального.....	99

СЫН ШКІРЛЕР/REVIEWS/РЕЦЕНЗИИ

Ж.К. Таймағамбетов Сакральный ландшафт Сарыарки: новые трактовки и интерпретации.....	
Ж.К. Таймағамбетов Сарыарқаның киелі ландшафты: жаңа пайымдар мен байыптамалар.....	
Zh.K. Taimagambetov Sacred landscape of Saryarka: new treatments and interpretations.....	111

В.Я. Бутанаев

*Н.Ф. Катанов атындағы Хакас мемлекеттік университеті,
Абақан, Ресей Федерациясы
(E-mail: astaibeg@mail.ru)*

Енисей қырғыздарының мемлекеттік құрылымы

Аннотация. Бұл мақалада ежелгі қырғыз мемлекеттігінің өмір сүру жағдайларын кешенді түрде қамтып, аталған кезеңдегі тарихи оқиғалар желісін қайта жаңғырту үшін әртүрлі дереккөз материалдарын жүйелеуге талпыныс жасалады. Автор қағандар әулеті мен олардың өкілдеріне сипаттама беріп, көшпенді қоғамның әлеуметтік саты деңгейлерін, вертикалды және горизонталды құрылымдық түзілімдердің өзара әрекеттестігін, Қырғыз қағанатындағы әдет заңының түпкілікті қағидаларын қарастырады. Зерттеуде қырғыздардың билеуші «Ажо» («Ажэ») әулетінің шығу тегі туралы әртүрлі болжамдар көрініс тапқан көне түркі жазба ескерткіштеріне, қытай жылнамаларына, тибет құжаттарына, моңғол шежіресіне және арабтардың географиялық еңбектеріне сілтеме жасалады, сондай-ақ «аз», «аз бұдұн» сөздерінің әрқилы ғалымдар тарапынан түсіндірмесі қырғыз халқы этногенезі контекстінде талданады. Бірінші қырғыз қағаны Барысбектің дипломатиялық қызметі, әскери жорықтары мен өлімі, оның Түркі қағанаты билеушілерімен туыстық байланыстары және саяси қарым-қатынастары сипатталады. Қырғыз мемлекетінің жоғары лауазымды тұлғалары – бектер келесі алты топқа бөлінді: цзайсяндар (жоғары әкімшілік шен), тұтұқтар (жергілікті жердегі атқамінерлер), бүйрұқтар (орталықтан аймаққа жіберілетін өкілдер), чжаншилер (іс жүргізушілер), чорлар немесе чурлар (әскери титул), тархандар (алым-салық жинаушылар); олардың әрбірі мемлекет басқаруда өзіне тән міндеттерді атқарды және қағанаттың алдында тұрған ағымдағы мәселелерді шешті. Ежелгі қырғыздардың көшпенді социумының тіршілігінде патриархалдық отбасы – «арка кұн» мен рулық қауым – «аал кұн» біраз маңызды орын алды. Қырғыз мемлекетіндегі әлеуметтік-этностық қанаудың бір көрінісі – тамырын сақ-ғұн дәуірлерінен тартатын қыштымдар құрылымы (институты) болды. Қырғыз қоғамында «төре» деп аталатын дәстүрлі әдет құқығының қатаң сақталатын қағидаларына негізделген сот төрелігі жүйесінің алғашқы нышандары ірге тепті.

Кілт сөздер: Орталық Азия, қырғыз мемлекеті, көшпенді қоғам, хакастар, қаған, ел, бек, аз, қыштымдар.

Кіріспе

Екі мың жыл бойына Оңтүстік Сібір мен Орталық Азияны мекендеген жауынгерлік рухы мықты көшпенді түркі халықтарының бірі – қырғыздардың ежелгі тарихында орын алған оқиғалар зерттеушілерді бей-жай қалдырмақ емес. Орталық Азиядағы саяси күрес алаңына б.д.д. III ғасырдың соңында шыққан қырғыздар одан әрі қарайғы ұзақ та қиян-кескі тарихының өне бойында өз бостандығын қарудың күшімен қорғап, осы өңірдегі үстемдік үшін ғұндардың, жуань-жуаньдардың, түркілердің, сейяньтолардың, ұйғырлардың, кидандардың, моңғолдардың және басқа көшпенділердің қуатты империяларымен тайталасып келді. IX ғасырда қырғыз тарихының жұлдызды сәті туды. Ұйғырлардың қорғаныс шебін тас-талқан ете отырып, қырғыздар Орталық Азияның кең даласын өзіне қаратты және әскери туын Байқал сырты, Мәнчурия, Қытай, Алашань, Шығыс Түркістан, Ертіс пен Обь өзендері бойына дейін желбіретіп өтті. Сібір тайгасы шегінен бастап, Тянь-Шаньның солтүстік беткейіне дейінгі Азия

жазықтықтары Қырғыз қағанатының құзырына қарады. Қырғыз тарихының терең білгірі, академик В.В.Бартольд бұл кезеңді «ұлы қырғыз мемлекеттігі» дәуірі деп атады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Енисей қырғыздары мемлекеттігінің тарихын зерттеуде автор көне жазба дереккөздеріне, археологиялық қазбанәтижелеріне, этнографиялық зерттеу материалдарына, фольклорлық және лингвистикалық мәліметтерге, т.б. жүгінеді. Тарихи-типологиялық, тарихи-салыстырмалы, ретроспективалық және проблемалық-хронологиялық зерттеу әдістері пайдаланылды.

Қырғыз мемлекеті тәуелсіз саяси құрылым болып, оның заңды дербестігін көрші державалар мойындады және елшілік қарым-қатынас жасасты. «Хягас қуатты мемлекет еді, – деп растайды IX ғасырға тиесілі қытай дереккөздері, – оның кеңістігі тукюе иелігіне [яғни Түркі қағанатына – В.Б.] барабар болды. Тукюе Үйі өз қыздарын олардың билеушілеріне ұзатып отырды. Шығыста гулигандарға [яғни Байқал бойындағы құрықандарға – В.Б.], оңтүстікте Тибетке, оңтүстік-батыста Гэлолуға [Қазақстанның оңтүстік-шығысында орналасқан Қарлұқ мемлекетіне – В.Б.] дейін созылып жатты» [1, б. 354]. «Ұлы қырғыз мемлекеттігі» тұсында (IX ғ.) қытай императоры өз хаттарында қырғыз қағанына ілтипат көрсете отырып, мынадай жолдарды жазды: «Хан ием, Сіз солтүстіктің жарық шашқан Жетіқарақшысы секілдісіз. (Сіз) иен даланың солтүстігінде ерлік таныттыңыз және билеушіге айналдыңыз. (Сіздің) қарым-қабілетіңіз аса таяқтың ұшар басындай көз шағылтады. (Сіз) шекара ажыратып, мемлекет құрдыңыз; батырлық рухыңызбен айрықша көзге түсіп, көптен бері билеушілік қабілетіңіз мәлім болды». «Сіздің қуатыңыз солтүстіктегі елдерді теңселтіп, даңқыңыз Солтүстік қақпасына [қытай астанасына] дейін жетті» [2, б. 21-27]. Қытай сарайы тарапынан қырғыз қағаны «текті батыр, шынайы және жарқын жүзді қаһарман қаған» деген мәртебелі лауазымға ие болды» [3, б. 125].

Қаған қырғыз еліндегі бүкіл бодан халықтың басшысы, өрістегі күллі малдың иесі болып саналды. Оның сөздері бұлжымас заңға айналды және жолдан тайғандарды «семсердің өткір жүзіндей» қиып түсті. Түркілердің көшпенді қоғамында хан билігі институты ру басыларының билігінен өрбіп шықты, өйткені түркі тілдерінде, оның ішінде хакас тілінде «қан» мен «билеуші» ұғымдары бір ғана «хан» сөзімен беріледі. Осылайша, хан әу баста қаны бір туыстардың билеушісін білдірді. Ол дәрежеге өз қандастарының қолдауымен билікті басып алған адам қол жеткізді. Бұл түсінік хакастардың туысы бар адамды – ханға, туысы жоқ адамды құлға теңейтін мақал-мәтелдерінде сақталған.

XIII ғасырда өмір сүрген араб ойшылы Закарийа әл-Қазвини өз еңбегінде қырғыз билеушісі туралы мынадай мағлұмат береді: «Олардың өздері бас иетін ханы бар, себебі ол көңілдерін жайландырады. Жасы қырыққа толмаған болса, хан бар жерде олардың ешбірі тізе бүгіп отыра алмайды» [4, б. 110]. Қырғыз заңдарына сәйкес, жасы қырықтан асқан адам ғана хан тағын иемдене алатын. Сондай-ақ, хакастар үшін қырық жас адам өміріндегі ең маңызды белес боп саналды. Қырық жасқа дейін биік қоғамдық лауазымдарды иемденуге, бата беруге, спиртті ішімдіктерді ішуге, т.б. тыйым салынды. Тек қырықтан соң ғана өмірлік тәжірибе жинақталады деген пайым болды.

Енисей қырғыздары мемлекетті білдіру үшін «ел» ұғымын қолданды. Басқа да түркі халықтарындағы секілді, «ел» сөзі екі түрлі мағынада жұмсалды: 1. Халықтың хандармен және бектермен туыстық байланыстағы елтұтқа бөлігі; 2. Елтұтқа топ басқаратын мемлекет немесе тайпалар одағы. Көне түркі мемлекеттерінің әрбірінде көштің басында ақсүйек рулардан шыққан, «тәңірі елі» деп аталатын билеушілер тұрды. Халық пен билеуші «ел» бірін-бірі толықтырды. Хан «елді ұстап», «бүдүнды» (қарапайым жұртты) басқарды, яғни ол азаматтық та, саяси-әкімшілік те билікті жүзеге асырды.

Хакас фольклорының мәліметінше, таққа мінген хан халыққа «жаяуларды аттылы етемін, жалаңашты тонды етемін» деп уәде берген. Халықты басқарудың мұндай қағидасы

Түркі қағанаты дәуірінде қалыптасқан болатын. Мысалы, Күлтегін бітіктасында: «Жалаңаш халықты тонды, Кедей халықты бай қылдым. Аз халықты көп қылдым», – делінеді [5, б. 40]. «Азаматтық басқарудың» көсемі бола отырып, хан ру басының құқығы ауқымында әрекет етті. Мұнымен қатар, ол әскери қолбасшының, төре бидің және абыздың да міндеттерін атқарды. Хан билігі Ұлы Көк – Тәңірінің жарылқауымен жүзеге асты. Ханға көктен түскен мұндай қайыр-шарапат түркі тілдерінде өмір қуатын білдіретін «құт» сөзімен түсіндірілді.

Хан теңдес адамдардың ішіндегі таңдаулысы болды, мұны «хан көтеру» деп аталатын таққа отырғызу рәсімі айғақтайды. Жоғары шенді игі жақсылар мұрагерді ақ киізге отырғызып, Күннің бағыты бойынша ғұрыптық құрбандық шалынатын орынды тоғыз рет айналдыратын да, егер ол мәңгі Жаратушының қалауына қарсы іс жасайтын болса, онда жаза ретінде бар байлығынан айырылатынын және иелігінде астындағы киізі ғана қалатынын айтып, бата беретін. Хан бұған «мұнан былай менің сөзім семсердей болады» деп серт беретін. Хакастардың батырлық эпосында Хонгорай билеушілері айтатын осыған ұқсас – «семсердің жүзі – өткір, ханның сөзі – заң» деген тұжырым сақталып қалған. Шығыстанушылардың зерттеулерінде атап көрсетілгендей, түркілердің ханды таққа отырғызу рәсімі шамандықтағы бақсыны әспеттеу ғұрпына келеді және, шамасы, сол алғашқы қауымдық дәуірлерден тамыр тартады [3, б. 99].

Қырғыз мемлекетінде «Ажо» немесе «Ажэ» деген атпен белгілі билік әулеті қалыптасты. Таң хроникасы: «Оның туы тігілген. Басқалары ұрпақтар атымен аталады», – деген мәлімет береді [1, б. 352; 6, б. 282]. Қытай дереккөздеріне сүйенсек, «Ажо» (Ажэ) – билеушінің мәртебесі әрі VIII-IX ғғ. қырғыздардың билеуші үйінің (әулетінің) тайпалық аты. Қытай үлгісінде жеткен осы қырғыз сөзінің мағынасы туралы ғалымдар арасында әлі күнге дейін бір ауызды байлам жоқ.

Осыған орай, VIII ғ. көне түркі жазбаларында әлденеше рет кездесетін жұмбақ «аз халқы» туралы мәселе қызығушылық тудырады [7, б. 102-104]. Түркітанушы И.В. Кормушиннің пікірінше, аздардың бірқатары Батыс Саянның оңтүстік бөлігінде, ал басқа, негізгі бөлігі Саяннан солтүстікке қарай, қазіргі Хакасияның аумағында, қырғыздарға таяу жерде қоныстанған [8, б. 12].

Түркі ханзадасы Күлтегін 711 ж. қырғыздарға әскери жорық жасаған кезде, «дала аздары жерінен» шыққан адам Көгмен таулары (Батыс Саян) арқылы жол көрсеткен. Оның «менің жерім – Аз» деген өз сөзі келтіріледі [5, б. 62, 67]. Контексте үңіліп қарағанда, аздардың Батыс Саянның (Көгменнің) тайгалық жынысында емес, дереккөзде айтылғандай, Саян етегіндегі жазық далаларда, яғни Абақан аңғарында мекендегені айқындалады. Белгілі шығыстанушы В. Бартольд аздардың қырғыз халқымен бірнеше рет қатар аталатынына әлдеқашан назар аударған. Түркі қағаны Білгенің (Могилян) билігі тұсында көршілес, бірақ Көгмен тауларының екі беткейін мекендеген (э)чіктер пен қырғыздар оған жауластықта болды. Білге қаған бітіктасында (э)чіктерге, содан кейін, конекстке қарағанда, Енисей қырғыздарына балауға болатын аздарға (аз бүдүн) қарсы жорықтар мен жеңістер жөнінде баяндалады. Кейбір шығыс дереккөздерінде қырғыздарды тіпті «ас» этнонимімен де атаған [9, б. 485; 10, б. 20].

Хягас мелекетінің билеушісі Ажо, қытай жылнамаларына сәйкес, Енисей (Гянь) өзенінің батыс жағындағы Қара тауда ірге тепкен. Көне түркі бітіктастарының мәліметі бойынша, қырғыз ханы Көгмен ішінде тұрақтаған. Көгмен деп бұл арада тек Батыс Саян ғана емес, оның Абақан аңғарындағы етегі де меңзеледі. Шамалауымызша, аталған дереккөздерде қырғыз билеушісінің бір ордасы туралы сөз етілген және ол аздар қоныстанған аймақта болған.

Біз үшін қырғыз қағаны Барыс бектің «аз халқы» (аз бүдүн) туралы нақты айтылатын Күлтегін бітіктасының мәліметтерінің маңызы зор [5, б. 38]. Көптеген түркітанушылар, оның ішінде белгілі ғалым С.Е. Малов та бар, «аз бүдүн» сөз тіркесін «саны аз халық» деп оқиды және одан этностық ұғым қарастырмайды. Мұндай аудармалардың екіұштылығы түркі тілдерінде «аз» сөзінің «саны аз, көп емес» деген мағына арқалайтындығына байланысты. Бұл ретте осы жолдарды әу басында В. Радлов пен Н. Козьмин: «Мен Аз-қырғыздардың елін құрдым (жасадым)», – деп оқығандығына зейін қою қажет [11, б. 8].

«Аз-қырғыз» сөз тіркесін «саны аз қырғыздар» деп оқуға болмайтындығы айқын, себебі көне түркі бітіктастарында: «Қуатты қырғыз қағаны біздің бәрінен бетер жауымыз болды», – делінген. Қытай дереккөздерінде де: «Цзянгунь [яғни қырғыздар – В.Б.] – күшті мемлекет», – деп айтылған.

Қырғыз жазба ескерткіштерінде «аз халқы» (аз бұдұн) кездеспейді, бірақ В. Радловтың аудармаларында «ач бұдұн» – «ач халқы» тіркесі ұшыарасады [12, б. 59]. Қырғыздардың өзі «аз» этнонимін «ач» деп айтуы ықтимал.

Қырғыз мемлекетіндегі жұмбақ «аздар» немесе «ачтар» деген кімдер? Олардың аттары түркі бітіктастарында неліктен қырғыздармен қатар еске алынады?

Күлтегін бітіктасының мәтініне үңілсек, «аздар» қырғыздардың елтұтқа бөлігіне сәйкесетінін байқаймыз. Мұндай жағдайда «аз» немесе «ач» халқын Қырғыз мемлекетінің қытай жазбаларында «ажо» (ажэ) түрінде бедерленген билеуші әулетімен теңдестіру қажет. Көне түркі бітіктастарының қашалған уақыты қытайдың Таң жылнамаларының Хягас елі және оның билеушілері – ажәлер туралы мәлімет берген мезгілімен тұспа-тұс келеді. Шамасы, аталған қытайлық пішіндерде түркілік қырғыз және аз (ач) этнонимдерінің дыбысталуы таңбаланған. Қытай жылнамалары бойынша, Ажо әулеті Қытайда билік құрған Таң Үйінің (Әулетінің) тегі атақты қолбасшы Ли Линге ұласатын бір тармағынан тарайды. Осы күнге дейін хакас руларының ішінде «ажыг» сүйегі бар, ол «ызыр» сүйегіне туыс деп танылып, ежелгі қырғыздардың ұрпақтары боп саналады [13, б. 20-21]. «Ажыг» сүйегі тарихи тұрғыдан байырғы «ач» халқымен және қырғыздардың билеуші «ажэ» әулетімен байланысты болуы әбден мүмкін.

Талдау

VIII-X ғғ. қырғыз билеушілері қаған мәртебесіне ие болды. Мұндай дәрежені Орталық Азияда көшпелі империялар құрған көне түркі қоғамының жоғары билік сатысындағы адамдары меншіктейтін. Бірінші қырғыз қағаны – Барысбек. Түркі қағаны Қапаған оның қаған атануына келісім беруге және оған Құтлық Елтеріс қағанның қызын ұзатуға мәжбүр болды [5, б. 38]. Бұл жағдай, шамасы, 693 жылы Құтлық Елтеріс өлгеннен соң көп ұзамай, Қапаған қағанның солтүстікке жорығы сәтсіздікке ұшырағаннан кейін орын алды. Осылайша, Қырғыз мемлекетінің дәрежесі Түркі қағанатымен, ал қырғыз қағанының мәртебесі түркі қағанының мәртебесімен теңесіп, екі елдің билеуші тайпалары әулеттер құдалығы арқылы бейбітшілік орнатты.

Қырғыз қағаны Барысбек сыртқы саясатын белсенді түрде жүргізді. 707, 709, 711 жылдары Таң империясына, сондай-ақ Тибет ханына қырғыз елшілігі жіберілді. Бұл уақытта түркілер Қытай империясымен қиян-кескі соғысып жатты және қырғыздар билеуші Ашина әулетімен туыстық байланыста болғанына қарамастан, олардың дұшпанымен одақтасты. Түркі билеушілерінің айтқаны: «Табғаш халқының қағаны бізге жаулықта болды. «Он оқ» (түргеш) халқының қағаны бізге жаулықта болды. Бірақ бәрінен бетер жаулықта болғаны – қуатты қырғыз қағаны. Бұл үш қаған ойласа отырып: «Иә, біз Алтын жынысына (жорыққа) барамыз», – деді. Олар осылай ойласты да: «Иә, біз шығысқа қарай, түркі қағанына қарсы жорыққа барамыз. Егер біз оған қарсы аттанбасақ, қайткен күнде де ол бізді (жеңеді): оның (яғни түркі халқының) қағаны – батыр, ақылгөйі – дана, қайткен күнде де, ол, шамасы, бізді жоймақшы болады. Біз үшеуміз бірлесіп, жорыққа аттанамыз және оны құртамыз...» [5, б. 66-67]. Түркілерге қарсы бұл одақтың ішінде түркілер үшін ең қауіптісі қуаты тасып тұрған қырғыздар болғандықтан, олардың жеріне алдын ала шабуыл жасау көзделді. 710-711 жж. қысында түркілер қырғыздарға қарсы тұтқиылдан жорық ұйымдастырды. Түркі әскерінің басында атақты қолбасшы Тоныкөк, Ашина әулетінен шыққан Күлтегін мен Білге шад ханзадалар тұрды. Тоныкөк Енисейді бойлайтын негізгі жолмен жүрмей, әскерін қар басқан Саян жотасы арқылы Аны өзені (бүгінгі Она өзені, Абақанның оң сағасы) аңғарымен алып өтіп, маңызды стратегиялық амал жасады. Осы айналма әдістің арқасында түркі қосыны қырғыздарға «ұйқының үстінде» баса-көктеп барды. Сұңға жынысындағы шайқас кезінде

Күлтегін мен Білгеге туыстығы бар қырғыз қағаны Барысбек қаза тауып, «оның халқы құл мен күң болды. Көгмен елі иесіз қалмасын деп біз аз (яғни сол кезде күйреуге ұшыраған – С.Малов) қырғыз халқында тәртіп орнаттық» [5, б. 39].

Алайда түркілер қырғыз мемлекеттігін жойған жоқ. Қырғыз билеушісі, яғни Барысбектің ұрпағы әрі түркі Білге қағанның жиені елді билеп қала берді. Ол белгілі дәрежеде дербестігін сақтап, басқа мемлекеттермен елшілік қарым-қатынасты жалғастырды. Мысалы, 722 ж. Таң сарайына «қырғыз тегіні Исибо Шэючже Биши Сыгинь келсе, 723 ж. тегін Цзюйли Пиньхэчжун Сыгинь сапар шекті. Олардың екеуіне де әскери шен берілді» [14, б. 241-242]. Бірақ қырғыздардың әскери қуаты әлдеқайда әлсіреп кетті. Дербестігін сақтап қалғанымен, қырғыздар 745 ж. Екінші Түркі қағанаты құлағанға дейін Орталық Азиядағы әскери шайқастарға қатысқан жоқ. Қырғыз билеушілері қаған мәртебесін Х ғ. соңына дейін сақтады. Айталық, 982-983 жж. жазылған «Худуд әл-әлем» шығармасында: «олардың билеушісін хырхыз-хақан деп атайды», – делінген [15, б. 48].

Қырғыз мемлекетінің елтұтқа адамдары «бек» лауазымын иемденген. Тіпті Екінші Түркі қағанатының билеушісі Елтерістің күйеу баласы болған бірінші қағанның есімінің өзі Барысбек еді. Қытай дереккөздерінде бұл титул «бей» үлгісінде берілген. «Хягас» билеушісінің, – деп мәлімет ұсынады Таң жылнамашылары, – үш министрі бар: Гйеси Бей (Цисибі), Гюйшабо Бей (Цзюйшабоби) және Ами Бей (Амиби)»; олар (мемлекетті бірлесіп басқарған) [1, б. 354; 5, б. 123].

Бектерге тайпа ақсүйектерінің билік басындағы дәрежелі адамдары жатқызылып, алты топқа бөлінді.

1. Қытайша «цзайсян» титулымен белгілі министрлер. Қытай мәліметтері бойынша, Қырғыз мемлекетінде жеті цзайсян болған.

2. Тұтұқтар (қытай дереккөздерінде «дуду») – жергілікті атқамінерлер немесе басқарушылар. Ұйғыр қағанатындағы тәрізді, олар ірі әкімшілік бірліктерді басқаруға тиіс болды. Қырғыз мемлекетінде үш тұтұқ болды. Енисей жазба ескерткіштерінде Аза Тұтұқ есімді қаһармандар жайында мәліметтер жолығады [5, б. 95].

3. Бұйрұқтар – сот істерін жүргізу үшін орталықтан жергілікті жерлерге жіберілген шенділер немесе бастықтар. Қытай дереккөздерінде оларды чжиши деп атайды. Бұйрұқтар бас-аяғы он адам болды. Олар негізгі сот қызметін атқарды. Ұйғыр қағанаты талқандалған соң, жеңілген яглақар тайпасының үстінен Бойла Құтлық Ярган бұйрұқ боп тағайындалды [12, б. 85].

4. Қытай дереккөздерінде «чжанши» деген атаумен белгілі іс жүргізушілер немесе хатшылар. Қырғыздар оларды «ынанчу» деп атаған секілді. Мысалы, қырғыз эпитафияларындағы есімдер арасында Ынанчу батыр, мемлекет билеушісі Ынанчу Білге бар. Олар іс жүргізу кеңсесінің, секретариаттың жетекшілері болды. Іс жүргізумен он бес адам айналысты. Іс жүргізушілер санының көптігі жазу мен құжат әзірлеу ісінің кең тарағанын көрсетеді. «Синь Тан шу» мәліметіне қарағанда, Қырғыз қағанатының іс жүргізу жүйесінде ұйғыр жазу пайдаланылған [3, б. 124].

5. Чорлар немесе чурлар – жоғары лауазымды адамдардың әскери сарбаздары. С.Г. Кляшторныйдың зерттеулеріне қарағанда, әскери-әкімшілік шенділерден құралған «чорлар» қағанның төңірегінде топтасқан. Мысалы, 732 жылы Күлтегін дүниеден қайтқанда, қырғыз қағанының атынан көңіл айту үшін Тардуш Ынанчу Чур келген [5, б. 33]. Чорлар санының есеп-қисабы бекітілмеген.

«Чур» титулы Енисей эпитафиялары кейіпкерлері есімдерінің арасында жиі кездеседі. Осы күнге дейін хакас тілінде өжет, ержүрек адамдарды «хал шор» немес «хал батыр» деп атайды. «Батыр» терминімен қатар қолданылуына қарағанда, «чор» титулы бәрінен бұрын әскери шенді білдірсе керек.

6. Тархандар (қытай дереккөздерінде «дагань») – салық, алым және заттай кіріштарлықтарды жинаушы жоғары шенділер. Тархандардың өздері алым-салықтан босатылған. «Сангундар»

– әскери генералдар тархандар қатарына жатқызылған. Тархандар мен сангундардың саны тұрақты болмаған. Қырғыз жазба ескерткіштерінде «Шатун таркан», «Тархан сангун», «Бойла бага таркан» есімді қаһармандар кездеседі [12, бб. 59, 63, 95].

Жоғарыда аталған шенділердің барлығы – цзайсяндар, тұтұктар, бұйрұктар, чурлар мен чжишилер «әскерді басқарды», шынымен іс жүзінде, бұлардың әскери-әкімшілік аппараттың шенділері (және командирлері) болғаны анық. Бұл ретте цзайсяндардың көп (жеті) және тұтұктардың аз (үш) болуы, Е. Кычановтың пікірінше, олардың орталық және жергілікті билік өкілдері ретінде бірін-бірі толықтырып тұрғанын растайды.

Билеуші жіктің арасында «тохчындар» немесе «төксиндер» (көксиндер) болды. Көне түркі мемлекеттерінде «тюксин» дегеніміз – түркілердің билік сатысында ханнан кейін үшінші орында тұратын адам [16, б. 596]. Олар көк түріктермен соғыс кезінде әскерді басқарған сыңайлы. Хакас фольклорында түріктердің тотемін меңзейді деп болжауға болатын алып қасқырлармен арпалысатын Ир-Тохчын туралы аңыздар кең тараған. Ир-Тохчынның есімінен қырғыздың «ир» (ер) титулын және «тохчын» сөзін аңғару қиын емес. Енисей эпитафияларынан «Көгшин батыр» есімін жолықтыра аламыз [12, б. 95]; бұл қырғыздарды осы титулдың болғанын айғақтайды.

Қаған тағының мұрагерлері, яғни ханзадалар «тегін» деп аталды. Тегіндер қырғыз елшілері ретінде Қытайға және Тибетке аттанып отырған. «Тегін» титулы Енисей эпитафияларында ұшырасады [12, б. 38]. «Тегін» сөзінің хакас тілінде бар екенін атай кеткен абзал. Бірақ қазіргі тілімізде ол керісінше мағынаға көшкен және қарапайым адамды білдіреді.

Бектердің өз иеліктері болды және олар Қырғыз мемлекетінің әкімшілік-аумақтық бірліктері – бірнеше «багтарда» тұратынадамдардың тобын басқарды. Мысалы, қырғыздардың тасбітіктерінде «алты баг будунка бег эртим» / «алты бөлік – «багтардың» халқына бек болдым» деген сөздер кездеседі. Әр баг 40 үйлі жұртқа немесе 40 көшпенді қонысқа – «аалдарға» бөлінген сияқты. 40 үйді алым-салық бірлігі ретінде қарастыру Хонгорайда XX ғасырға дейін сақталып келген.

Қырғыз эпитафияларына жүгінсек, әр бектің қырық кәсіби сарбаздан – ерлерден құралған әскери қосыны болған. Ол өз жауынгерлері үшін туған әкесіндей (канг) саналған. Әскери қосындар бектердің ақсүйектік билігінің тірегі қызметін атқарған. Қаған өз айналасына бектердің қалың шоғырын топтастырған және солардың мүдделерін білдірген.

Нәтижелер

Патриархалдық-рулық өмір салты басқа да көшпенді түркі мемлекеттері секілді, Қырғыз қағанатының да ежелден келе жатқан өзіне тән бір ерекшелігі болды. Ру – «оқ» және тайпа – «бұдун» көне түркі қоғамының негізгі бөлшектері еді. «Оқ» – ру сөзі Саян-Алтай түркілерінің тілінде осы уақытқа шейін сақталған. Көшпенділер өркениетінің өзгешелігіне сәйкес, хакастардың тілінде «угы чох кізі полбас, үлгүзі чох өдік полбас» – «руы жоқ кісі болмас, үлгісі жоқ етік болмас» деген тұрақты тіркес бар. «Оқ» түбірінен ұлды білдіретін «огул» және сәбиді, яғни мұрагерді, ұрпақты меңзейтін «огыс» сөздері өрбіп шыққан.

Орталық Азияның көшпенді мемлекеттерінде рулар мен тайпалардың қатаң иерархиясы қоғамдық құрылымның түпкілікті қағидасы болды. Рулар әу баста қан арқылы туысатын одақтар болып, олардың мүшелері өздерін ортақ бабадан таратты. Ру «арқа күн» деп аталатын патриархалдық отбасынан құралды. Термин «арқа» және «күн» – халық деген сөздерден түзілген, яғни бір-бірімен иықтасқан адамдарды білдірген [17, бб. 88-89]. Мұндай түсінік мүшелері бірін-бірі қолдайтын патрархалдық отбасы бар жерде орын алады. «Арқа күн» көшпенді ауыл болып біріккен, ұсақ экономикалық бірлікті құрайтын туыс адамдар тобын білдіруі мүмкін.

Хакастардың батырлық жырларында «аал күн» («ауыл халқы») деп аталатын ауыл қауымдастығы болғаны айтылады. Жеке-жеке қоныс боп өмір сүрген хакас малшылары аумақтық ұжымдық бірлестіктерді құрады. Жер бөлігіне ортақ меншік, отбасылық-рулық және көршілік өндіріс байланыстары олардың тіршілігінің негізі болды..

Ауыл қауымдастығының пайда болуы Қырғыз мемлекетінің аңызға айналған дәуіріне (VI-XIII ғғ.) жататынын көне түркі бітіктастары растайды. Қырғыз жазба ескерткіштерінде «эл күн»/адамдар және «кадаш күн»/туыстар ұғымдары жолығысады. Бұл тіркестердегі екінші – «күн», яғни адамдар, халық компоненті бүгінгі күні архаизмдердің санатына кіреді және қазіргі хакас тілінде қолданылмайды. Бұл сөз бізге көне түркі заманынан жеткен.

Қырғыз мемлекетіндегі Саян-Алтай тайгалық жынысында өмір сүріп, енисей қырғыздары тарапынан өзінше бір әлеуметтік-экономикалық қысымға ұшыраған бағынышты тайпалар «кештем» (XVII ғ. орыс құжаттарында қыштымы, яғни қыштымдар) деп аталған.

Қыштымдар туралы алғашқы деректер Тува мен Алтай аумағынан табылған, VIII-IX ғғ. тиесілі қырғыз жазба ескерткіштерінде таңбаланған. Мысалы, Қырғыз қағанаты дәуірінде Тувадағы Кемчик өзені аңғарын мекендеген жұрт әкімшілік бөлінісі алты «багтан» құралған қыштымдар (алты баг кешдем) болды. Шамасы, шекаралас аймақтарда күн кешіріп, қырғыздардың билік ықпалына көшкен халық қыштымға айналған.

VIII ғ. Қытай жылнамашыларының мәліметінше, қырғыздардан алаша аттар елі – «бома» деген атпен танылған солтүстік көршілерінен оңтүстік-шығысқа қарай «кешинянь» немесе «кэшидянь» ұрпақтары өмір сүрген. Олар жыл сайын өз басқарушыларына алым ретінде бұлғынның, кәмшаттың, тиіннің және ақ тышқанның терілерін жинап беріп отырған. «Кэшидянь» халқы (яғни қыштымдар) шамамен Солтүстік Алтай маңында тіршілік еткен секілді. Қырғыз бектері қыштымдардан алым жинап, өз шаруашылығында жұмыс күші ретінде пайдаланған. Таң дереккөздерінің айтуынша, қырғыздар Шығыс Саянның тайгалық жыныстарын мекендеген дубо, милиге, эчжи тайпаларынан шыққан қыштымдарды «ұстап алып, жұмысқа жеккен».

Ежелгі Тибет құжаттарының арасынан табылған, VIII ғ. орта шеніндегі бес ұйғыр елшісінің Орталық Азияның солтүстік бөлігі мемлекеттері туралы қайта баяндалған мәліметтері болып саналатын құжаттарда қыштым халқының атауы «гештум» үлгісінде кездеседі. Сөз жоқ, бұл жерде әңгіме ұйғырлардың бұрынғы солтүстік көршісі – Қырғыз мемлекетіне тәуелді халықтардың бірі туралы болып отыр [18, бб. 169-170].

Арабтардың «Худуд әл-әлем» географиялық еңбегінде тоғыз-оғыз түркілері мен қарлұқтардан солтүстікке таман, терістіктің иен қоныстарымен шекаралас жерде қырғыздар аймағы орналасқаны айтылады. Негізгі тұрғындарынан басқа, ол елдің шығысында «кури» халқы, ал батысында «кесим», яғни қыштымдар мекендеген. Кесим (Кестим) – «өзге халықтың аты, ол да хырхыздардан шыққан, (олар) таудың беткейлерін қоныстанады, шатырларда тұрады, тері, мускус, мүйіз және басқаларды өндіреді. Бұл – хырхыз халықтарының бірі, тілі халлух тіліне жақын, кимідері қимақтарға ұқсайды» [15, б. 48]. Бұрын жауланған аумақтардың тұрғындары болған қыштымдардың тәуелді тайпалары X ғасырда Қырғыз қағанатында ортақ әлеуметтік құрылымға бірігіп, қоғамның шеткері еңбеккер бөлігіне айналуы мүмкін.

Тұтас алып қарағанда, бастапқыда жаулап алынған тайпалар мен халықтар негізінде жасалған қыштымдар құрылымы алым-салық берушілер ретінде әлеуметтік-этникалық қанаудың үлгісі ретінде көрініс береді. Ол қырғыз мемлекеттігінің құрсағында пайда болды және қанаудың ерте феодалдық тәсілімен ұштасады.

Жазба деректерден келтірілген фактілерге жүгінсек, «қыштым» (кештем) атауы әуелде қырғыздар жаулап алған халықтардың бірінің этнонимімен байланысты деген ой келеді. Тарихта мұндай мысалдар аз кездеспейді. Мысалы, моңғолдар «хитад» деген сөзбен қытайларды ғана емес, құлдарды да білдірген.

Қыштымдар құрылымының атауы бағындырылған скиф тайпаларының бірінің атауынан («кештем» – «кистим» – «искитим» сөздерінің фонетикалық үндестігіне орай) шықты деп жорамалдауға болады, өйткені түркі тілінде скифтер «искит» терминімен белгіленеді (бастапқысы – «сакаит»). Хакас тілінде ақсүйектерді «искеттіглер»/ «искетті иемденушілер» деп атау осыған қосалқы мәлімет бола алады. Атақ-абыройсыз адамдарды «искеді чох»/

(искеті жоқ) деген. Бұл ретте «искет» сөзі арқылы біз әуелгі «искетем – кестем» пішініне шығып отырған болуымыз ықтимал. Хакастың «хыргынның» – ірі бай (яғни хыргыны бар) терминін біздің пайымымызға демеу деп ойлаймыз, себебі мұндағы «хыргын» сөзі көне түркілік «қыркын»/ «күн», «қызметші әйел» сөзінен өрбіген. «Хыргынның» сөзі бастапқыда «күні, қызметші әйелі бар» деген мағынаны білдіріп, «искеттіглер» сөзімен үндескен. Мұндай жағдайда элеуметтік-этностық қанаудың әлгі түрі өте ескі дәуірлерде, яғни қырғыздардың бабалары (гяньгунь) ғұндармен бірге Оңтүстік Сібірге жылжып, скиф тайпаларын бағындырған кезеңде пайда болған.

Қырғыз мемлекетінде салықтар мен алымдар заттай өндірілген. «Ясак төлеушілер алымдарын бұлғын мен тиін түрінде беретін» деген мәлімет ұсынады қытай жылнамалары. Көне түркі жазба ескерткіштерінде «төлем, сый» мағынасындағы «йака» сөзі кездеседі. Хакастар ясак пен заттай салық төлеуге жөнелтілетін бұлғын терілерінің жиынтығын айту үшін «чага» (көне түркілік бастапқы «й») хакас тілінің дамуы барысында «ч» дыбысына ауысты) терминін қолданғанын атап өткен жөн. Біздің ойымызша, бұл ұғым Қырғыз мемлекеті дәуірінен бері сақталған.

Қырғыздарда мемлекеттік заңдардың негізі қызметін атқарған әдет құқығы – «төре», болған. Даланың «төре» заңы көшпенді қоғам мен мемлекет ұстанған бағдардан жаңылмау үшін тура жол көрсететін темірқазыққа айналған. Ол ақсүйектер мен халықтың қарым-қатынасын реттеді. Қырғыз бегінің құрметіне жазылған эпитафиялардың бірінде: «Қарапайым халқым, ынталы бол! Ел жарғысын бұза көрме!», – делінген.

Жаңадан сайланған әр хан өз билігін «төре» заңын мойындаудан бастауға тиіс болды. Кейінірек, Хонгорайда да осы тәртіп орнады. Хакас этнографиясының мәліметтеріне сүйенсек, Хакасияның далалық жиындарында елтұтқалар қызметіне кірісер кезде «ыра пазы төре ползын, төріткен төліне читсін!» – «істің басы төре болсын, ол ұрпақтан ұрпаққа жетсін!» деп ант берген. Өз өкілеттігін тапсырған уақытта бектер «төре пазы пик ползын! төрге толдыра ис ползын!» – «төре басы нық болсын! төр толы қазына болсын!». Елтұтқалар өз билігінің бар қуатын дала тұрмысы сүйенген бастауларды қорғау мен қолдауға жұмсады [19, б. 13]. Хакас тілінде «төре» термині билік пен мемлекет заңының рәмізі болып саналатын хан тәжін де білдіретінін атай кеткен дұрыс. «Төре» сөзі жалпытүркілік «төрі-» (туу, жаралу) етістігінен өрбуі мүмкін. Мұндай жағдайда ол әуел баста табиғи заңдылықты, мінез-құлықтың туа бітті ережесін, яғни тәңрілік тәртіпті айқындаған боп шығады.

Қырғыздардың әдет заңы өлтірілген туысы үшін қанды кек қайтаруды көздеді. Хакас тілінде осы уақытқа дейін «жастық басқа жастану, төсек астыға төсену үшін жаралған» деген сөз бар, мұның астарлы мағынасы кегі қайтарылған адам о дүниеде қанқұйлы дұшпанын өзіне «төсек» етеді дегенді меңзейді. Бұл салт патриархалдық-рулық қатынастар заманында пайда болды және Орталық Азияның көптеген көшпенді қоғамдарына тән. Мысалы, 1240 жылғы «Моңғолдың құпия шежіресінде»: «Жастығымды (яғни жауымның өлігін) ала кетіп өлемін», – деген жолдар ұшырасады [20, б. 4].

Қырғыз мемлекетінде қылмыстық заң нышандары болды. Фольклорлық мәліметтер бойынша, қырғыз мемлекеттігі дәуірінде хакастардың бабалары сот жүргізу ісін қалыптастырып үлгерген. Жоғары үкімді «албот» титулын иемденген бас қазы шығарған. Бұл атау көне түркілік «алпагут» терминінен өрбиді; ол «батыр, қаһарман» дегенді білдіреді және «алп» сөзімен түбірлес.

Заң бұзушылықтың алдын алу үшін көне түркі мемлекеттерінде хандар «сұмзүк» деп аталатын арнайы тыңшылар тобын ұстаған. Олар әзірленіп жатқан қастандықтар туралы мәлімет жеткізгендері үшін сый алған. Мысалы, қырғыз атқамінерінің ұлы Апрай чайзанды отан туралы еркіндікке күштар ән айтқаны үшін «сұмзүктың» шағымы бойынша хан жазаға тартқан.

Қытай хроникасы: «Олардың заңдары қатал. Шайқас алдында абыржу туғызғандардың, елшілік қызметін атқармағандардың, билеушіге теріс кеңес бергеннің, сондай-ақ ұрлық жасағанның басы шабылады. Егер әкесі болса, ұрының бас сүйегін оның мойнына асып қояды

да, ол өле-өлгенше оны тастамай жүрүү тиис» [1, б. 353]. Көріп отырғанымыздай, ауыр күнө үшүн өлүм жазасы тағайындалған. Сот шешімдері дәстүрлү күқык негізінде қабылданған.

Қорытынды

Қырғыз мемлекеті ерте феодалдық саяси құрылым болып, басқару тәртібінің рулық-тайпалық сипатымен, жетілмеген салық жүйесімен, сот аппараты нышандарының болуымен және дәстүрлү күқықтың үстемдігімен ерекшеленді. XIII ғ. моңғол шапқыншылығына дейін қырғыз мемлекеті өз егемендігін сақтады және Азия мемлекеттерімен, оның ішінде Қытаймен елшілік алмасып отырды. Мемлекеттік құрылымдарды басқару «төре» заңына негізделген, билеушілер қолдаған ережелерге сәйкес жүзеге асырылды. Бұл уақытта Қырғыз мемлекетінің әкімшілік құрылымының негіздері қалыптасып, одан кейінгі кезеңдерде өз қалпын сақтады.

Әдебиет

1. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Т.1. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 382 с.
2. Материалы по истории кыргызов и Кыргызстана (Извлечения из китайских источников II в. до н.э. – XVII в. – Т.2. – Бишкек: Кыргызско-турецкий университет «Манас, 2003. – 260 с.
3. Кычанов Е.И. Кочевые государства от гуннов до маньчжуров. – М.: Восточная литература, 1997. – 320 с.
4. Демидчик В.П. «География» или «Памятники стран и предания о людях» Закария ал-Казвини. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 127 с.
5. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1951. – 459 с.
6. Кюнер Н.В. Китайские известия о народах Южной Сибири, Центральной Азии и Дальнего Востока. – М.: Издательство восточной литературы, 1961. – 222 с.
7. Бутанаев В.Я. Загадочный народ «Аз» из Когменской страны// Этническая история тюркских народов Сибири и сопредельных территорий. – Омск, 1998. – С.102-104.
8. Кормушин И.В. Тюркские енисейские эпиграфики. Тексты и исследования. – М.: Наука, 1997. – 303 с.
9. Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк// Бартольд В.В. Сочинения. – Т.2. Ч.1. Общие работы по истории Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы. – М.: Наука, 1963. – 1024 с.
10. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. – М. – Л.: Наука, 1959. – 111 с.
11. Козьмин Н.Н. Хакасы: историко-этнографический и хозяйственный очерк Минусинского края. – Иркутск: Изд-во Иркутской секции научных работников, 1925. – 186 с.
12. Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков. – М. – Л.: Изд. Академии наук СССР, 1952. – 126 с.
13. Бутанаев В.Я. Происхождение хакасских родов и фамилий. – Абакан: Лаборатория Этнографии НИС АГПИ, 1994. – 94 с.
14. Супруненко Г.П. Некоторые источники по древней истории кыргызов// История и культура Китая. Сборник памяти академика В.П. Васильева. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1974. – 480 с.
15. Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 35-46.
16. Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – 715 с.
17. Бернштам А. Социально-экономический строй орхоно-енисейских тюрков VI-VIII веков. Восточно-тюркский каганат и кыргызы. – М. – Л.: Изд. АН СССР, 1946. – 207 с.
18. Потапов Л.П. Этнический состав и происхождение алтайцев: историко-этнографический очерк. – Л.: Изд-во Наука, 1969. – 196 с.
19. Бутанаев В.Я. Степные законы Хонгорая. – Абакан: Изд-во Хакас. гос. ун-та им. Н.Ф. Катанова, 2004. – 278 с.
20. Шаракшинова Е.К. Пословицы и поговорки. – Иркутск: Изд-во Иркут.ун-та, 1981. – 67 с.

Reference

1. Bichurin N.Ya. Sobranie svedenij o narodah, obitavshih v Srednej Azii v drevnie vremena. T.1 [Collection of information about the peoples inhabited in Central Asia in ancient times. V.1]. Moscow-Leningrad, Izd-vo AN SSSR, 1950. 382 p. [in Russian].
2. Materialy po istorii kyrgyzov i Kyrgyzstana (Iz vlecheniya iz kitajskih istochnikov II v. do n.e. – XVII v. T.2 [Materials on the history of the Kyrgyz and Kyrgyzstan (Extracts from Chinese sources of the II century BC – XVII century – V.2.]. Bishkek, Kyrgyzsko-tureckij universitet «Manas, 2003. 260 p. [in Russian].
3. Kychanov E.I. Kochevye gosudarstva ot gunnov do man'chzhurov [Nomadic states from the Huns to the Manchus]. Moscow, Vostochnaya literatura, 1997. 320 p. [in Russian].
4. Demidchik V.P. «Geografiya» ili «Pamyatniki stran i predaniya o lyudyah» Zakariya al-Kazvini [«Geography» or «Monuments of countries and legends about people» Zakariya al-Qazvini.]. Dushanbe, Irfon, 1977. 127 p. [in Russian].
5. Malov S.E. Pamyatniki drevneturkskoj pis'mennosti [Monuments of ancient Turkic writing]. Moscow-Leningrad, Izdatel'stvo AN SSSR, 1951. 459 p. [in Russian].
6. Kyuner N.V. Kitajskie izvestiya o narodah Yuzhnoj Sibiri, Central'noj Azii i Dal'nego Vostoka [Chinese news about the peoples of South Siberia, Central Asia and the Far East.]. Moscow, Izdatel'stvo vostochnoj literatury, 1961. 222 p. [in Russian].
7. Butanaev V.Ya. Zagadochnyj narod «Az» iz Kogmenskoj strany [Mysterious people «Az» from the Kogmen country]. In: Etnicheskaya istoriya tyurkskih narodov Sibiri i sopredel'nyh territorij [Ethnic history of the Turkic peoples of Siberia and adjacent territories.]. Omsk, 1998. P. 102-104. [in Russian].
8. Kormushin I.V. Tyurkskie enisejskie epitafii. Teksty i issledovaniya [Turkic Yenisei epitaphs. Texts and research.]. Moscow, Nauka, 1997. 303 p. [in Russian].
9. Bartol'd V.V. Kirgizy. Istoricheskij ocherk [Historical sketch]. In: Bartol'd V.V. Sochineniya. T.2. Ch.1. Obshchie raboty po istorii Srednej Azii. Raboty po istorii Kavkaza i Vostochnoj Evropy [Bartold V.V. Compositions. – V.2. Part 1. General works on the history of Central Asia. Works on the history of the Caucasus and Eastern Europe]. Moscow, Nauka, 1963. 1024 p. [in Russian].
10. Malov S.E. Pamyatniki drevneturkskoj pis'mennosti Mongolii i Kirgizii [Monuments of ancient Turkic writing in Mongolia and Kyrgyzstan]. Moscow-Leningrad, Nauka, 1959. 111 p. [in Russian].
11. Kozmin N.N. Hakasy: istoriko-etnograficheskij i hozyajstvennyj ocherk Minusinskogo kraja [Historical, Ethnographic and Economic Sketch of the Minusinsk Territory.]. Irkutsk, Izd-vo Irkutskoj sekcii nauchnyh rabotnikov, 1925. 186 p. [in Russian].
12. Malov S.E. Enisejskaya pis'mennost' tyurkov [Yenisei writing of the Turks]. Moscow-Leningrad, Izd. Akademii nauk SSSR, 1952. 126 p. [in Russian].
13. Butanaev V.Ya. Proiskhozhdenie hakasskih rodov i familij [The origin of the Khakass clans and surnames]. Abakan, Laboratoriya Etnografii NIS AGPI, 1994. 94 p. [in Russian].
14. Suprunenko G.P. Nekotorye istochniki po drevnej istorii kyrgyzov [Some sources on the ancient history of the Kyrgyz]. In: Istoriya i kul'tura Kitaya. Sbornik pamyati akademika V.P. Vasileva [History and culture of China. Collection in memory of academician V.P. Vasilyev.]. Moscow, Glavnaya redakciya vostochnoj literatury, 1974. 480 p. [in Russian].
15. Materialy po istorii kirgizov i Kirgizii. Vyp. 1 [Materials on the history of the Kyrgyz and Kyrgyzstan. Issue 1]. Moscow, Nauka, 1973. P. 35-46. [in Russian].
16. Drevneturkskij slovar' [Ancient Turkic dictionary]. Leningrad, Nauka, 1969. 715 p. [in Russian].
17. Bernshtam A. Social'no-ekonomicheskij stroj orhono-enisejskih tyurok VI-VIII vekov. Vostochno-turkskij kaganat i kyrgyzy [Socio-economic system of the Orkhon-Yenisei Turks of the 6th-8th centuries. East Turkic Kaganate and Kyrgyz]. Moscow-Leningrad, Izd. AN SSSR, 1946. 207 p. [in Russian].
18. Potapov L.P. Etnicheskij sostav i proiskhozhdenie altajcev: istoriko-etnograficheskij ocherk [Ethnic composition and origin of the Altaians: a historical and ethnographic sketch]. Leningrad, Izd-vo Nauka, 1969. 196 p. [in Russian].
19. Butanaev V.Ya. Stepnye zakony Hongoraya [Hongoray steppe laws]. Abakan, Izd-vo Hakas. gos. un-ta im. N.F. Katanova, 2004. 278 p. [in Russian].
20. Sharakhshinova E.K. Poslovicy i pogovorki [Proverbs and sayings]. Irkutsk, Izd-vo Irkut.un-ta, 1981. 67 p. [in Russian].

V.Ya. Butanayev

*Khakass State University named after N.F. Katanov, Abakan, Russian Federation
(E-mail: astaibeg@mail.ru)*

State system of the Yenisei Kyrgyz

Abstract. This article attempts to systematize various source materials for comprehensive coverage of the issues of the functioning of the statehood of the ancient Kyrgyz and restoration of the canvas of historical events of the period covered. The author gives a description of the kagan dynasty and its representatives, examines the levels of the social hierarchy of the nomadic society, the system of interaction of vertical and horizontal structural formations, the canons of customary law in the Kyrgyz kaganate. The study provides links to ancient Türkic written monuments, Chinese chronicles, Tibetan documents, Mongol legends and Arab geographical works, which reflect various hypotheses about the origin of the Kyrgyz ruling dynasty «Azho» («Azhe»), and also analyzes the interpretation of the words «az «,» Az budun «by various scientists in the context of the ethnogenesis of the Kyrgyz people. It covers diplomatic activities, military campaigns and the death of the first Kyrgyz kagan Barsbeg, his family ties and political relations with the rulers of the Turkic kaganate. The highest officials of the Kyrgyz state – begi were subdivided into the following six groups: tsaysians (high administrative rank), tutuki (governors), buyruks (messengers), zhangshi (clerks), chory or churas (military title), tarhans (collectors of taxes and taxes), each of which performed the corresponding functions in the management of society and solved the current tasks facing the kaganate. An important role in the life of the nomadic society of the ancient Kyrgyz was played by the patriarchal family – «arch kun» and the tribal community – «aal kun». In the Kyrgyz state, one of the manifestations of socio-ethnic exploitation was the institution of Kyshtym, whose origins date back to the Hunno-Scythian era. Kyrgyz society had the beginnings of judicial legislation, expressed in the functioning of a system of strictly established orders of customary (traditional) law – «töre».

Keywords: Central Asia, Kyrgyz state, nomadic society, Khakass, kagan, el, beg, az, kyshtyms.

В.Я. Бутанаев

*Хакасский государственный университет им.Н.Ф.Катанова,
Абакан, Российская Федерация
(E-mail: astaibeg@mail.ru)*

Государственный строй енисейских кыргызов

Аннотация. В этой статье предпринимается попытка систематизировать различные источниковедческие материалы для комплексного освещения вопросов функционирования государственности древних кыргызов и восстановления канвы исторических событий охватываемого периода. Автор дает характеристику династии каганов и ее представителей, рассматривает уровни общественной иерархии кочевого социума, систему взаимодействия вертикальных и горизонтальных структурных образований, каноны обычного права в Кыргызском каганате. В исследовании приводятся ссылки на древнетюркские письменные памятники, китайские хроники, тибетские документы, монгольские сказания и арабские географические труды, в которых нашли отражение различные гипотезы о происхождении кыргызской правящей династии «Ажо» («Ажэ»), а также подвергается анализу трактовка слов «аз», «аз будун» разными учеными в контексте этногенеза кыргызского народа. Освещаются дипломатическая деятельность, военные походы и смерть первого кыргызского кагана Барсбега, его родственные связи и политические отношения с правителями Тюркского каганата.

Высшие должностные лица кыргызского государства – беги подразделялись на следующие шесть групп: цзайсяны (высокий административный чин), тутуки (наместники), буйруки (посыльные), чжанши (делопроизводители), чоры или чуры (воинский титул), тарханы (собиратели налогов и податей), каждая из которых выполняла соответствующие функции в управлении обществом и решала текущие задачи, стоявшие перед каганатом. Немаловажную роль в жизнедеятельности кочевого социума древних кыргызов играли патриархальная семья – «арка кўн» и родовое сообщество – «аал кўн». В кыргызском государстве одним из проявлений социально-этнической эксплуатации стал институт кыштымства, истоки которого своими корнями уходят в гунно-скифскую эпоху. Кыргызское общество имело зачатки судебного законодательства, выраженных в функционировании системы строго установленных порядков обычного (традиционного) права – «төре».

Ключевые слова: Центральная Азия, кыргызское государство, кочевое общество, хакасы, каган, эль, бег, аз, кыштымы.

Автор туралы мәлімет:

Бутанаев Виктор Яковлевич, тарих ғылымдарының докторы, тарих кафедрасының профессоры, Н.Ф.Катанов атындағы Хакас мемлекеттік университеті, Ленин даңғылы, 92/1, Абакан, Хакасия Республикасы, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Butanayev Viktor Yakovlevich, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History of the N.F. Katanov Khakass State University, Lenin Ave., 92/1, Abakan, Republic of Khakassia, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Бутанаев Виктор Яковлевич, доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей истории, Хакасский государственный университет имени Н.Ф. Катанова, пр.Ленина, 92/1, Абакан, Республика Хакасия, Российская Федерация.

МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ/TEMPLATE/ ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

IRSTI 03.91.03 (defined by the link <http://grnti.ru/>)

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of His Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how

Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[200-300 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[10-12 words/word combinations]**

MAIN TEXT OF THE ARTICLE

The main text of the article should contain the following structural elements:

- Introduction
- Materials and research methods
- The degree of research of the topic
- Analysis
- Results
- Conclusion

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29-30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. – № 5. – С. 150-155. – **статья в журнале.**

6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**

7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. – 2015. – Т. 104. – № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник.**

8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие.**

9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». – №145. – 2020. – 1 апреля. – С. 7-8.– **газетная статья.**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book.**

2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde]. (Nauka, Mahachkala,1993, P. 132-134).[in Russian]. – **article in a scientific collection.**

3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph.**

4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»].Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials.**

5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article.**

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation.**

7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source.**

8. Logunova G.V.Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial.**

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». № 145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article.**

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранныкам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винсерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винсерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

FTAMP03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады:<http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз].

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

МАҚАЛАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘТІНІ

Мақаланың негізгі мәтінінде келесі құрылымдық элементтер болуы керек:

- Кіріспе
- Материалдар және зерттеу әдістері
- Тақырыптың зерттелу дәрежесі
- Талдау
- Нәтижелер
- Қорытынды

Әдебиет

(безендіру үлгісі)

1. Manz B.F. Тамерланның өрлеуі мен ережесі. – Кембридж: Нью-Йорк; Порт Честер; Мельбурн; Сидней; Кембридж университетінің баспасы, 1989. – 240 б. – **ағылшын тіліндегі кітап**
2. Камалов С.Қ. «Едіге» эпосындағы географиялық атаулар туралы // Ноғай Ордасы дамуының тарихи-географиялық аспектілері. – Махачкала: Ғылым, 1993. – 132-134 б. – **ғылыми жинақтағы мақала.**
3. Жошы Ұлысы (Алтын Орда). XIII-XV ғасырдың ортасы. – Қазан: Татарстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институты, 2009. – 1056 б. – **ұжымдық монография.**
4. Аничкин Л.К. Алтын Орда мұрасы // М.А.Усмановты еске алуға арналған «Алтын Орданың саяси және әлеуметтік-экономикалық тарихы» атты екінші Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Қазан, 29-30 наурыз, 2011 жыл. – Қазан: «Фолиант» ООО, ТР ҒА Ш.Маржани атындағы Тарих институты, 2011. – 368 б. – **конференция материалдары.**
5. Мұхаметов Ф.Ф. Моңғолша «Яса» және оның Шыңғыс хан империясының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі рөлі // Тарих мәселелері. – 2007. – Т. 11. – № 5. – Б. 150-155. – **Журнал мақаласы.**
6. Малышев А.Б. Алтын Орда тарихындағы христиан діні: тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация: 01.22.02. – Саратов: Ғылым, 2000. – 181 б. – **диссертация.**
7. Сабитов Ж.М. Алтын Орда – қазақстандық тарихнаманың «өгей перзенті». // Жас ғалым. – 2015. – Т. 104. – № 24. – Б. 842-851. [Электрондық ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (кіру күні: 09.07.2020). – **электрондық ақпарат көзі.**

8. Логунова Г.В. Ресей және Алтын Орда: өзара ықпал мәселесі: оқу құралы. – Иркутск: ИМУ баспасы, 2014. – 110 б. – **оқулық**.

9. Алим Дж. Алтын Орда: ұлы хандықтың мұрагерлері // «Комсомольская правда» газеті. – №145. – 2020. – 1 сәуір. – Б.7-8. – **газет мақаласы**.

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**.

2. Kamalov S.K. О географических названий в епосе «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**.

3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**.

4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368p. – **conference materials**.

5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii Chingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article**.

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**.

7. Sabitov, ZH.M. Zolotaya Orda – «padchERICA» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.

8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya: ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.

9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». №145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article**.

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of His Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found

itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how MangytEdigüBeq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. [100-200 words]

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi [5-7 words/word combinations]

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных prerogatives монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранныкам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халыктары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: <http://grnti.ru/>)

В.В. Трепавлов

*Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едыгей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едыгей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едыгея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... [200-300 слов]

Ключевые слова: Едыгей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек [10-12 слов/словосочетаний]

ОСНОВНОЙ ТЕКСТ СТАТЬИ

Основной текст статьи должен содержать следующие структурные элементы:

- Введение
- Материалы и методы исследования
- Степень изученности темы
- Анализ
- Полученные результаты
- Вывод

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике.**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография.**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. – Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. – 368 с. – **материалы конференции.**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. – № 5. – С. 150-155. – **статья в журнале.**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа.**

7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда – «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. – 2015. – Т. 104. – № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник**.
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие**.
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». – №145. – 2020. – 1 апреля. – С.7-8. – **газетная статья**.

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**.
2. Kamalov S.K. O geograficheskikh nazvaniyakh v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**.
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII – middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**.
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC «Foliant», Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368p. – **conference materials**.
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennykh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii [history issues], 11(5), 150-155 (2007) – Journal article.
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**.
7. Sabitov ZH.M. Zolotaya Orda – «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde – «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj [Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: <https://moluch.ru/archive/104/23260/> (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**.
8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya: ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**.
9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper «Komsomol'skaya pravda». №145. 2020. April. P. 7-8, Almaty. – **newspaper article**.

В.В. Трепавлов

*Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде

түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... [200-300 сөз]

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі [10-12 сөз/сөз тіркесі]

V.V. Trepavlov

*Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)*

Edigü at the Head of the Golden Horde: the Experience of Chagatai Emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of his rule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. [200-300 words]

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi [10-12 words/word combinations]

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Институт российской истории РАН, Дм. Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, РҒА Ресей тарихы институты, Дм. Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

TURKIC STUDIES JOURNAL

2021. Vol. 3, No 2 – Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. – 126 б.

30.06.21 басуға жіберілді

Тираж – 50 дана.

Авторларға арналған нұсқаулар,
жариялау этикасы журнал сайтында берілген: tsj.enu.kz

Техникалық хатшы: А. Байгаж
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева
Редакцияның мекенжайы:
010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев к-сі, 2.
Тел.: +7 (7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. 24.02.2021 ж.
№KZ27VPY00032814 – тіркеу куәлігі (алғашқы тіркеу нөмірі және күні 28.03.2019, 17636-Ж).

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

tsj.enu.kz

